

Morderen fra Grauballe

Af Dorte Frandsen

I Silkeborg Lens Jordebog 1586 nævnes en fæstebonde i Borup i Svostrup sogn, ved navn Niels Sørensen.

Det er uvist hvor mange børn Niels Sørensen havde, men han havde mindst to sønner, De bar begge navnet Jens Nielsen, og blev derfor kaldt "Store Jens Nielsen" og "Unge Jens Nielsen".

"Store Jens Nielsen" blev fæstebonde på gården i Borup efter sin far og fik mindst otte børn.

"Unge Jens Nielsen" gik det knap så godt; han endte sine dage på skafottet.

Forbrydelsen

"Unge Jens Nielsens" vej til skafottet startede i 1606, hvor han slog sin fætter i Nebel, som også hed Jens Nielsen, ihjel, *"idet han ham uskyldig med en kniv om nattetide i mulm og mørke med vilje har dræbt"*, som der står i Viborg Landstings Dombog 1626, da sagen blev genoptaget.

I første omgang svor sandemændene ved Hids Herredsting ham *"manddød over og til hans fred"*, hvilket på nudansk betyder, at han måske nok havde slået sin fætter ihjel, men han blev frikendt for mord¹ på grund af omstændighederne.

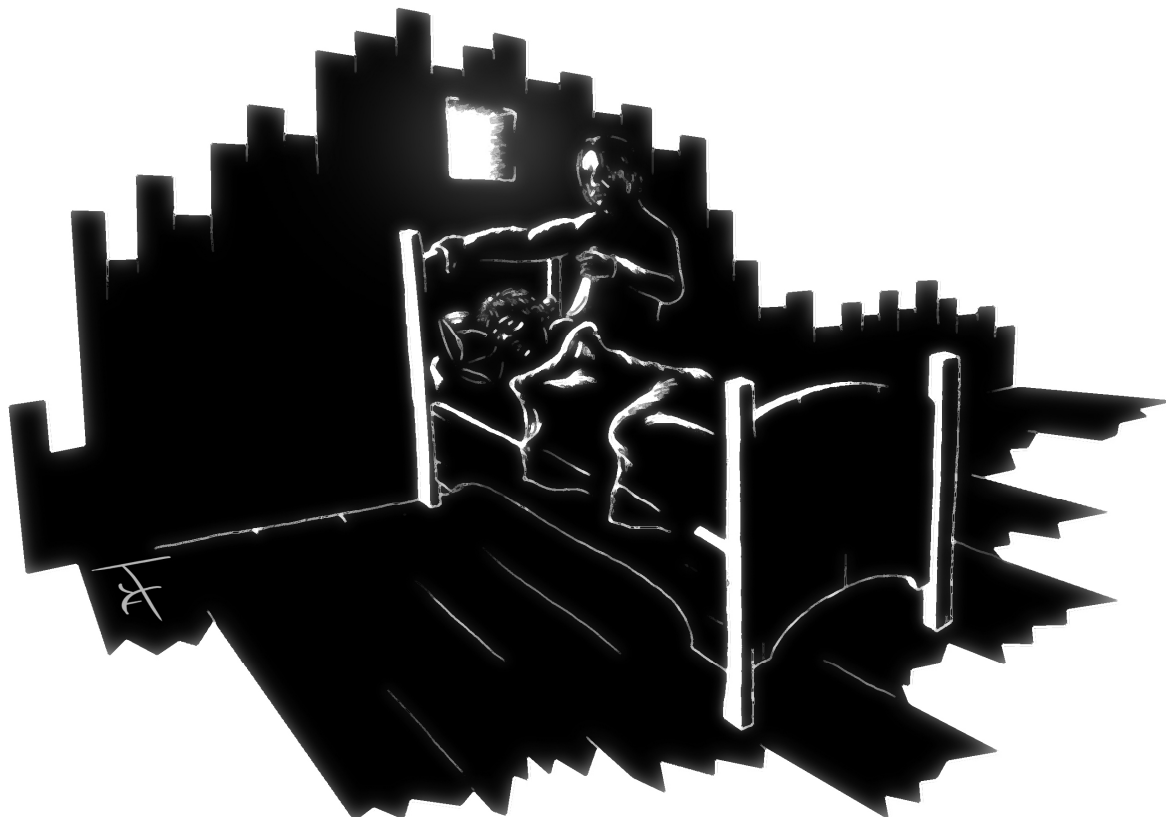

Illustration: Kasper Arnklit Frandsen

I anden omgang slap han ikke. Han blev dømt til døden og henrettet ved Hids Herredsting den 15. aug. 1626.

Da jeg første gang så notatet i Viborg Landstings Dombog om genoptagelsen af sagen, blev jeg nysgerrig; hvorfor blev sagen taget op igen, 20 år efter at han var blevet frikendt? Det fik mig til at kigge nærmere på den ”Unge Jens Nielsen” og hans meritter!

Kildematerialet fra denne periode er sparsomt, så man må tage fantasien lidt til hjælp, for at danne sig et billede af, hvorfor det mon gik, som det gik.

Familiebaggrund

Familien hørte sandsynligvis til i toppen af fæstebøndernes hierarki. Det ses bl.a. af de giftermaal, som ”Store Jens Nielsens” børn indgik.

Sønnen Poul Jensen, der nævnes i kilderne som delefoged, var gift med Birgitte Thomasdatter fra Allinggård, hvor han også fik fæste.

Datteren Kirsten Jensdatter var gift med Laurids Andersen, som stammede fra den indflydelsesrige Hase-slægt i Resendal i Gødvad sogn.

En anden datter var gift med Las Pedersen, som fæstede det halve af Vester Kejlstrup i Balle sogn.

Jeg har ikke kunnet finde oplysninger om ”Unge Jens Nielsens” hustru, Karen Madsdatters familiemæssige baggrund, eller eventuelle børn de måtte have haft.

Broderen, ”Store Jens Nielsen”, havde i 1610-11 fæstet det halve af faderens gård i Borup og i den forbindelse forpligtet sig til

ikke at fæste den anden halvdel, men hjælpe ”Unge Jens Nielsen” til en gård, indtil han kunne overtage den anden halvdel af fødegården i Borup ved faderens bortgang. I mellemtiden fik ”Unge Jens Nielsen” fæste i Grauballe.

Der var mere end én Jens Nielsen i Grauballe på det tidspunkt. ”Unge Jens Nielsen” fra Borup og Jens Nielsen Rustrup, som fæstede efter sin far, Niels Jensen Rustrup, i 1622-23.

Men der er nævnt to fæster, som passer på ”vores” Jens Nielsen i den aktuelle periode; 1612-13 fæster en Jens Nielsen en halv gård og i 1615-16 et halvt hus.

Jeg tror, det er ham begge gange.

Familiens sorte får

Det ser ud til, at ”Unge Jens Nielsen” lige fra starten havde en fantastisk evne til at komme i karambolage med alt og alle.

I Lensregnskaberne 1615-16 er han noteret for en bøde på 3 dalere² for et slagsmål.

1616-17 må han betale 3 mark² for ulydighed og lidt længere nede i regnskabet, samme år, har jeg fundet følgende:

”Jens Nielsen i Grauballe aftenget³ for adskillige lovmål⁴ han var overgangen og med forfulgt til herredsting, landsting og rigens lovdagsbreve⁵ var brudt over ham for han ulovligt havde opbygget et stykke hus, såvel som sat gærde på Jens Andersens gårds ejendom og jord i Grauballe uden minde⁶ og for ran⁷ var han oversvoret⁸, deslige for han var delt⁹ for en løgner”.

Det kostede ham 150 dalere².

At blive ”delt for en løgner” var ikke nogen spøg. Med den dom hængende over hovedet,

blev ens ord ikke regnet for noget. Det resulterede i, at personen f.eks. ville have svært ved at vinde en retssag, med mindre der var andre, som kunne vidne om, at man talte sandhed. Det ser da også ud til, at ”Unge Jens Nielsen” prøvede at slippe af med dommen ved at trække i land.

Noget kunne tyde på, at det var en synsforretning i 1616, som endte op med at ”Unge Jens Nielsen” blev *”delt for en løgner”*. I Viborg Landstings Dombog 20. jun 1618 trækker han sin påstand om, at det omtalte syn ikke var sandfærdigt, tilbage, og de mænd, som han havde beskyldt for løgnagtighed, lod sagen falde.

”Jens Nielsen i Gravballe havde stævnet efterskrevne¹⁰ for et vidne, de d. 11.jun 1616 til Hids herreds ting vidnet har, da Søren Rask i Kejlstrup og hans medbrødre havde afhjemlet det syn i Gravballe, at Jens Nielsen da skulle have svaret, at det var ikke sandfærdigt. Nu mødte Jens Nielsen og sagde, at de 16 mænd ikke havde forurettet ham, og han ikke beskyldte dem for noget løgnagtigt, og dermed afstod Peder Olufsen på sine egne og sine medbrødres vegne samme vidner og dele.”

Sagen om huset og gærdet på Jens Andersens jord i Grauballe var straks vanskeligere at komme ud af.

Bølgerne gik tydeligvis højt, for i 30. jan 1619 indgik ”Unge Jens Nielsen” forlig med Jens Andersen i Viborg Landsting og fik 3 sletdaler² i skadeserstatning, for *”22 sår-mål¹¹”*, som Jens Andersen havde tilføjet ham.

Samme dage blev ”Unge Jens Nielsen” dog endelig dømt til at fjerne huset og gærdet *”og jorden ryddelig gøre”*.

1. aug. 1618 var Jens Nielsen igen i retten i Viborg. Denne gang handlede det om 15 rigsdaler² i fogedpenge¹², som han var blevet dømt ved Hids Herredsting til at betale. Hans påstand var, at pengene var betalt, og retten ophævede da også dommen fra herredstinget.

Broder mod broder

9. okt. 1619 stævnedes ”Unge Jens Nielsen” sin bror, ”Store Jens Nielsen”, for ikke at have overholdt den aftale han havde lavet med deres forældre, om, at ”Store Jens Nielsen” ikke skulle fæste den anden halvdel af den fædrende gård i Borup, og hjælpe ”Unge Jens Nielsen” til en gård *”og dermed af-tvunget Jens Nielsen i Grauballe hans retfærdige arv og halve fædrende gård”*, som der står i dombogen.

Jeg har ikke kunnet følge sagens videre forløb, da den blev behandlet ved Hids Herredsting og ikke er bevaret, men eftersom ”Unge Jens Nielsen” forblev i Grauballe, må man gå ud fra, at ”Store Jens Nielsen” vandt sagen.

Hvis jeg har ret med hensyn til at ”Unge Jens Nielsen” havde haft en halv gård i Grauballe i fæste, inden han fæstede det halve hus, har retten måske vurderet, at han havde fået den lovede hjælp og derfor ikke kunne holde broderen fast i aftalen om den anden halvdel af gården i Borup.

”Unge Jens Nielsen” lod sig dog ikke nøje med det. Han tog, hvad han mente var hans. I 1622 såede og høstede han, sammen med sin hustru, Karen Madsdatter, og hendes bror, Las Madsen, seks eller syv af agrene¹³ på ”Store Jens Nielsens” gård i Borup, og tog afgrøden med hjem til Grauballe. Der er en del polemik i Viborg Landstings

Dombog om, hvem der havde gjort hvad. Herredsfogeden, Laurids Jepsen fra Resendal, fik også på puklen for ikke at have udført sine pligter ordentligt, og det forplumrede sagen, så der ikke rigtig kom nogen afgørelse på det, det hele egentlig handlede om.

I samme periode føres der sag ved Landstinget om "Unge Jens Nielsens" tiende¹⁴-betaling, som man heller ikke var helt enige om.

Der har sikkert været adskillige sager ved herredtinget samtidig med sagerne ved landtinget; de fleste sager blev jo afgjort ved herredstinget, men tingbøgerne for denne periode er ikke bevaret.

Man må sige, at i forhold til de øvrige beboere i Svostrup sogn, var "Unge Jens Nielsen" involveret i usædvanlig mange sager ved Landstinget i Viborg. De fleste af disse sager er formodentlig udsprunget af sager ved det lokale herredsting, som er blevet bragt videre til landstinget, fordi "Unge Jens Nielsen" ikke ville rette sig efter herredstingets afgørelser.

Drabssagen genoptages

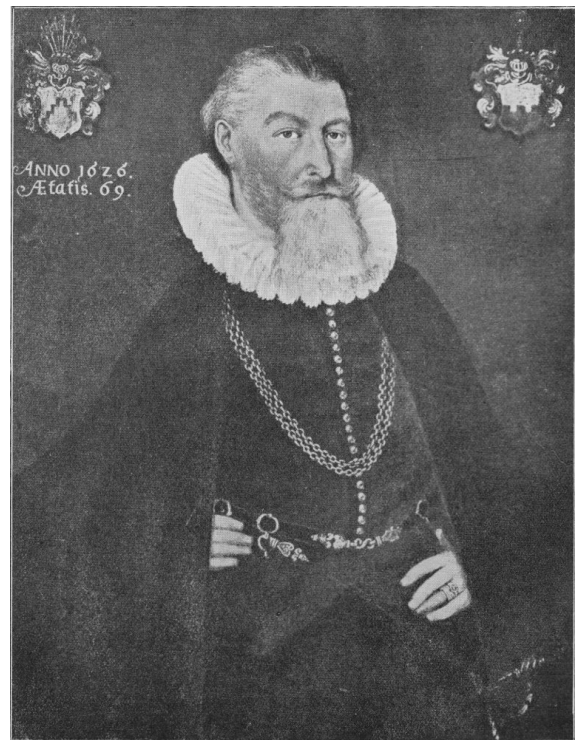
I 1626 ser det imidlertid ud til, at der var nogen, som havde fået nok af ballademageren. Sagen om den ulovlige kornhøst blev genoptaget, og den gamle sag om drabet fra 1606 blev også gravet frem af gemmerne. Lensmanden på Silkeborg Slot, Christian Holck til Bustrup, fik oprejsningsbrev¹⁵ til at føre sagen for retten.

I Kancelliets Brevbøger har jeg fundet følgende:

"31.maj 1626 (Koldinghus).

Oprejsningsbrev for Christian Holck, Befalingsmand paa Silkeborg Slot, til, som om

Gerningen nylig var sket, paany at forfølge en Sag, der i sin Tid ikke blev dreven og forfulgt paa fersk Fod, som det burde sig. Den 21. Juni 1621 har han nemlig paa vedkommende Herredsting ladet lovlig lovbyde¹⁶ den ulovlige Sæd, som Jens Nielsen i Grafballe imod Forbud og uden Hjemmel¹⁷ har iført i 7 Agre, der hørte til hans Broder Jens Nielsen i Buorup Gaards Jord, hvilken er Kronens Tjener, hvorefter han med sin Hustru Karen Madsdatter og sin Hustrus Broder Las Madtsen uden al Hjemmel og Minde har høstet, ranet og afført det efter Lovbuds Vidner og Vidnesbyrds Vidner, der havde vidnet om denne Ransgerning, hvilke Vidnesbyrd staa ved fuld Magt."

Christian Holck
lensmand på Silkeborg 1611-41

Jeg har ikke kunnet finde yderligere om denne sag. Måske gled den i baggrunden, fordi den gamle drabssag fra 1606 også blev taget op igen.

Uddrag af Viborg Landstings Dombog 29. Jul 1626:

"Christian Holck til Bustrup Kongelig Majestæts befalingsmand på Silkeborg efter Kongelig Majestæts oprejsningsbrev havde stævnet den sandemandsed¹⁸ og tov¹⁸, som sandemændene i Lysgård herred 1606 svoret har om det manddrab Jens Nielsen, nu boende i Grauballe men da var i Borup, har gjort på hans søskendebarn Jens Nielsen i Nebel, hvor de har svoret ham manddød over og til hans fred, hvilken deres ed formentes ikke kristelig eller retfærdig at være, idet han ham uskyldigt med en kniv om nattetide i mulm og mørke med vilje har dræbt."

"Derefter blev afsagt, så efterdi Jens Nielsen i Grauballe nu som tilforn¹⁹ ikke er mødt til gensvar, så to uendelige²⁰ domme er udgået, hvori samme vidner og sandemandsed er fundet magtesløs²¹, men sig nu som tilforn fra rettergang undholder²², da kendte dommerne samme vidner og sandemandsed magtesløs at være."

At retten havde afsagt "to uendelige domme", betyder, at dommeren havde udsat sagen, og dermed givet "Unge Jens Nielsen" flere chancer for at komme til stede i retten og forsvare sig. Da han ikke mødte op, afsagde dommerne en endelig dom; den tidligere dom, "manddød over og til hans fred", blev altså kendt ugyldig, og "Unge Jens Nielsen" blev dømt til døden.

Hvorfor han ikke "nu som tilforn" mødte for retten og prøvede at forsvare sig, kan man godt undre sig over. Men han håbede måske på, at han kunne nå at stikke af, hvis det blev nødvendigt.

Hvis han prøvede at stikke af, nåede han ikke langt. I Silkeborgs regnskaber for 1627 nævnes udgifter til en fange fra Hids Herred, som blev henrettet for at have slået sit søskendebarn ihjel. Det er sandsynligvis ham. Han har altså tilbragt tiden op til sin henrettelse i lænker i fangehullet på Silkeborg slot.

Silkeborg slot, som det formodes at have set ud, da Jens Nielsen sad og ventede på sin henrettelse.

Efterspil

Nu kunne sagen så være sluttet med henrettelsen den 15. aug 1626, men det gør den ikke.

I Kacelliets Brevbøger har jeg fundet en henvendelse til lensmanden på Silkeborg Slot, Christian Holck:

"24. aug 1626.

Missive²³ til Christian Holck. Det er berettet Prindsen, at da Jens Nielsen i Grauballe sidste 15. Aug. Paa Hids Herredsting var skikket for Retten og Skulde dømmes for det Manddrab, som han har begået paa sit Søskendebarn, har et stort Parti af Bønderne i Herredet, udrustede med Vaaben og Værge, rottet sig sammen, begyndt Oprør og Tumult og med Magt villet bortføre Jens Nielsen fra Retten. Da de ikke have kunnet udføre deres Modvillige Fortsæt, have de med Skældsord og Trusler overfaldet Christian Holcks Tjenere. Han skal lade alle dem, der beviseligt have været med i det oprørske parti, tiltale med Retten og tage Dom over dem."

Der har åbenbart været en værre ballade omkring tingstedet, og det ser ud til, at det efterfølgende udviklede sig til en slags hekseproces, hvor folk beskyldte hinanden for at ville have hjulpet fangen løs og for at opfordre til oprør mod autoriteterne.

28.april 1627 måtte Poul Sørensen fra Grauballe i landsretten i Viborg forsvare sig mod en anklage for at have villet hjælpe ”Unge Jens Nielsen” *”løs og ud mod skoven”*.

Samme dag måtte Niels Olufsen fra Asmildgårde også forsvare sig mod et vidnesbyrd om *”at de d. 15. Aug. var ved tinget at tage vare på ung Jens Nielsen i Grauballe, da han for sin misgerning blev henrettet, og da set Niels Olufsen løbe med en fork i sin hånd uden²⁴ tinget og han skulle have sagt, skam få I alle mine staldbrødre at I må have værge²⁵ i Eders hænder, da skulle de intet blive fangen igen mægtig²⁶”*.

23. jun. 1627 var det Jens Andersen fra Vejerslev, som måtte forsvare sig mod en anklage, som lød: *”da Jens Nielsen i Grauballe var ført for retten, da løb og gik Jens Andersen med et draget værge”*.

Den 7. Jul 1627 var det Rasmus Nielsen Hyrde fra Borup, som ville renses. Han stævnedes af hr Peder Melkorsen i Gødved og hr Jørgen Nielsen i Serup *”for et vidne, de i Sejling kirke 7/11 vidnet har for provsten hr Mikkil Sørensen i Sejling, at de havde set Rasmus Nielsen havde rykket Jens Nielsen i Grauballe af tinget, der han skulle dømmes for hans misgerning, hvilket vidne han benægter, at han ikke røret ved Jens Nielsen enten inden eller uden tinget, før han var*

hugget, da hjalp han med at lægge ham i hans kiste”.

Alle fire mænd blev rensset for anklagerne. Men det kunne tyde på, at ikke alle har været lige overbevist om ”Unge Jens Nielsens” skyld.

Her slutter kilderne så, for så vidt angår ”Unge Jens Nielsen”.

Men hvad blev der af hans familie?

Jeg har ikke kunnet konstatere om han havde børn, men det er højest sandsynligt, eftersom han jo var gift.

I Silkeborg Lens Regnskab 1626-27 har jeg fundet følgende:

”Karen Madsdatter i Grauballe optinget²⁷ for hvad gods Kongelig Majestæt kunde tilfalde efter hendes husbond, som blev henrettet, og for nogle ran hun og hendes broder var oversvoret”.

Derefter blev der stille omkring hende indtil 1640. Da prøvede Karen Madsdatter at inddrive 10 sletdaler², som hun mente, hendes afdøde mand havde til gode, men som modparten påstod at have tilbagebetalt allerede i 1627.

Den arme kone har vel hverken haft til at bide eller brænde.

Hun fik dog ikke noget ud af sagen, vel sagtens fordi hun var enke efter en morder og selv dømt for ran. I tingbogen omtales hun som *”en person, som regnes for intet vidne”*.

I Silkeborg Lens Regnskab 1640-41 har jeg fundet det sidste spor:

”Anders Pedersen i Grauballe fæstede det halve gadehus samme sted, Jens Nielsens enke fradøde”.

Her slutter kilderne deres beretning.

Tilbage står så følgende spørgsmål:

Hvorfor blev ”Unge Jens Nielsen” frikendt for mord i første omgang?

Var drabet en form for selvforsvar?

Eller var det fordi, han kom fra en indflydelsesrig familie?

Hvorfor blev han dømt skyldig i anden omgang?

Var det fordi han faktisk var skyldig?

Eller var han bare så besværlig og irriterende, at der var nogen, som ville af med ham?

Kilder:

Gyldendals åbne encyklopædi; www.denstoredanske.dk

Hids Herreds Tingbog

Kancelliets Brevbøger

Silkeborg Lens Jordebog 1586

Silkeborg Lens Regnskab 1596-1661

Viborg Landstings Dombog

¹ Der skelnedes mellem mord og drab på den måde, at mord var et drab begået i hemmelighed eller med overlæg og medførte fredløshed eller dødsstraf, mens manddrab var drab begået ved et uheld eller i pludselig vrede og kunne afgøres med bøder og betaling af mandebod til den dræbtes familie. I Jens Nielsens tilfælde, hvor drabet foregik indenfor familien, er der formodentlig indgået et forlig, og han har betalt sig fra forbrydelsen.

² På dette tidspunkt er 1 daler lig med 4 mark. En daler indeholdt ca. 27 g sølv. Senere slog man mønter med mindre sølvindhold, som derfor kaldtes sletdalere. For at dæmme op for den inflation, som 30-årskrigen medførte indførtes rigsdaleren, som fastsattes til en værdi af 6 mark. Ved indførelsen af kronemøntfoden i 1873, blev rigsdaleren sat til 2 kroner.

³ Aftinge = afgøre en forseelse med bødestraf

⁴ Lovmål = retssager

⁵ Lovdagsbreve blev udstedt forud for en endelig dom. Lovdagsbrevet gav den anklagede en frist til at rette sig efter de anvisninger retten gav. Han har altså fået flere chancer for at rette op på sine forsømmelser, inden han idømmes en bøde.

⁶ Uden minde = uden tilladelse

⁷ Ran = åbenlyst tyveri

⁸ For ran han var oversvoret = det vil sige, at vidner havde svoret på, at de havde set ham begå tyveri

⁹ Delt = tiltalt

¹⁰ Efterskrevne = henviser til en række navne på de implicerede, som ikke er medtaget her.

¹¹ Sårsmål = enten faktiske sår eller vold i bredere forstand.

¹² Fogedpenge = en afgift på 10% af indfæstningen til fogeden

¹³ Ager = på dette tidspunkt var landsbyernes jord delt op i smalle strimler, kaldet agre, så alle beboerne have lige adgang til god og dårlig jord.

¹⁴ Tiende = afgift til kirken.

¹⁵ Oprejsningsbrev = bevilling til at anlægge en retssag, selvom den burde have været anlagt tidligere

¹⁶ Lovbyde = udbyde til salg med forkøbsret f.eks. for familie.

¹⁷ Hjemmel = at have lovmæssig ret eller kompetence til noget

¹⁸ Ifølge Jyske Lov skulle der udnævnes 8 sandemænd i hvert herred. De udnævntes af kongen og afgav udtalelse i en række grovere sager såkaldt sandmænds tov, som lå til grund for tingets sagsafgørelse.

¹⁹ Nu som tilforn = hverken nu eller tidligere

²⁰ Uendelige domme = domme, som ikke er tilstrækkelig definitive i deres affattelse, men som, i strid med lovens regel, udskyder afgørelsen af en retstvist til senere beslutninger.

²¹ At ”sandemandseden er fundet magtesløs” betyder at den tidligere dom i sagen ingen gyldighed har længere.

²² Undholde = holde sig borte fra

²³ Missive = lukket kongebrev udstedt gennem Danske Kancelli til en enkelt person eller en mindre gruppe.

²⁴ Uden = udenfor

²⁵ Væрге = våben

²⁶ ”Da skulle de intet blive fangen igen mægtig” = det han mente var, at hvis bønderne stod sammen og befriede Jens Nielsen, så kunne myndighedspersonerne ikke gøre noget ved det.

²⁷ Optinge = indrive eller slutte forlig. I dette tilfælde skal det nok oversættes med inddrive.